

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS
ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO
POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

5-A/2010
ZESZYT 13
ROK 107
ISSUE 13
YEAR 107

MAŁGORZATA MILECKA*, ANNA RÓŻAŃSKA**

STUDZIANNA-POŚWIĘTNE. MARYJNE SANKTUARIUM W RELACJI Z KRAJOBRAZEM

STUDZIANNA-POŚWIĘTNE. ST. MARY'S SANCTUARY IN RELATION TO THE LANDSCAPE

Streszczenie

Kompleks religijny w Studziannie to założenie, którego obecna postać jest wynikiem przemian, których początek sięga XV wieku. Barokowy zespół sakralny we współczesnym krajobrazie wiejskim gminy Poświętne stanowi czytelną dominantę. Usytuowanie głównego zespołu klasztorowego na wyniesieniu nazwanym Panieńskim Wzgórzem czyni tę obecność jeszcze silniejszą. Istotne i – co ważne – nadal obecne jest występowanie powiązań panoramicznych całego założenia z krajobrazem wielkiej bezleśnej polany, w centrum której znajduje się zespół. Nie mniej ważna jest wewnętrzna relacja krajobrazowa, bowiem zespół składa się z trzech ważnych obiektów: bazyliki z klasztorem filipinów, kościoła św. Anny i najdalej na zachód wysuniętego kościoła św. Józefa. Niestety związki przestrzenne pomiędzy tymi obiektami, choć nadal czytelne, uległy w ostatnich latach osłabnięciu poprzez rozrastającą się współczesną zabudowę.

Słowa kluczowe: Studzianna-Poświętne, sanktuarium, kult religijny, krajobraz kulturowy

Abstract

The Studzianna Sanctuary is an arrangement whose present-day shape results from changes which can be dated back to the XV century. The Baroque sacral complex has become a clear dominant in the contemporary countryside landscape of the Commune of Poświętne. Placement of the main cloister complex on a hill called Maiden Hill makes its presence even stronger. It is important that there are still panoramic links of the whole arrangement to the landscape of a vast forestless meadow where in the centre the complex is situated. Not less important is the inside landscape relation as the complex consists of three important objects: a basilica with the cloister of the Oratorians of Philip Neri, St. Anne Church and the farthest westbound St. Joseph Church. Unfortunately, the spatial relations between these objects, though still legible, have become weaker due to growing contemporary buildings.

Keywords: Studzianna-Poświętne, sanctuary, religious cult, cultural landscape

* Małgorzata Milecka, Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, Instytut Architektury Krajobrazu, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: eko_styl@op.pl

** Anna Różańska, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu, Katedra Sztuki Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, e-mail: annarozanska@poczta.onet.pl

CUDOWNY OBRAZ JAKO SIŁA DUCHOWEGO I MATERIALNEGO ROZWOJU STUDZIANY

Powstanie studziańskiego sanktuarium związane jest z kultem cudownego obrazu Świętej Rodziny. Według przekazów kronikarskich w XV wieku na rozległej polanie Puszczy Pilickiej istniała osada o nazwie Studzianna i była własnością braci Odrywolskich herbu Nałęcz. Historia sanktuarium w Studziannie zaczyna się jednak w 1642 roku, kiedy to właścicielem tamtejszych dóbr został Albrycht Starołęski, dziedzic Nieznamierowic położonych około 20 km od Studzianny. Zgodnie z przekazami ustnymi we dworze Starołęskiego znajdował się już od 1657 roku obraz przedstawiający Świętą Rodzinę przy wieczerzy. Wiadomo też, że pod koniec 1664 roku

Rys. 1. Obraz Świętej Rodziny w ołtarzu bazyliki w Studziannie (fot. M. Milecka, 2004)

Fig. 2. Studzianna – The Holly Family picture in basilica's altar (photo M. Milecka, 2004)

wyjaśniając, że Matka Boska, widząc jak „otomańskie wrzawy walą się na Polskę tu się zjawiła”².

Z czasem kult obrazu studziańskiego rozszerzył swoje kręgi, ściągając ku sobie nie tylko prosty lud, ale także ludzi o wysokiej pozycji społecznej. Do cudownego obrazu w Studziannie pielgrzymował między innymi Michał Korybut Wiśniowiecki (1670) i Jan III Sobieski (1674 i 1683). Cudownym obrazem, znajdującym się ciągle we dworze,

istniał już silny kult studziańskiego obrazu, mający swe źródło w tzw. cudownej przygodzie malarza Wojciecha Lenartowicza, który ciężko zachorował podczas naprawy pieca we dworze. Wówczas to choremu zdunowi objawiła się Maryja z obrazu, obiecując powrót do zdrowia w zamian za specjalną cześć dla swego wizerunku. Prosiła, aby razem z rządcą wybudował dla Niej kaplicę, zapowiadając również rozszerzenie się Jej kultu w tym miejscu. Po tym wydarzeniu do Studzianny zaczęły napływać liczne grupy pielgrzymów, oddając hołd i pokłon Maryi z obrazu znajdującego się w kaplicy dworskiej. Specjalnym dekretem z dnia 16 marca 1671 roku Kościół ogłosił obraz Świętej Rodziny cudownym, zezwalając na jego kult publiczny¹. W obrazie widziano nie tylko źródło uzdrowienia dla pątników, ale także ratunek dla całego narodu.

Wespazjan Kochowski w swych lirykach napisał: „Widząc cudownych miejsc w Polsce w gromadę, z takie przyczyny wprzód Studziannie kładę”,

¹ W. Nater, S. Staniak, *Dzieje sanktuarium Matki Boskiej Świętorodzinnej w Studziannie*, Łódź 1992, s. 5-10; więcej na temat historii miejscowości: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, (red.) F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. XI, Warszawa 1891, s. 497-498.

² *Ibidem*, s. 498.

opiekowali się księża filipini, jednak w 1673 roku przeniesiono go do drewnianego kościoła zbudowanego – według prośby Maryi – na Dziewiczej Górze (nazwanej tak dla uczczenia bohaterskiej śmierci trzech uciekających przed Szwedami dziewcząt). Dla coraz silniejszego ruchu pielgrzymkowego i stale rosnącej liczby przybywających do Studzianny pątników, drewniany kościół był za mały. Dlatego dla potrzeb miejscowej ludności, niedaleko dworu, zbudowano pomocniczy kościół św. Józefa. Jednocześnie przystąpiono do budowy dużego murowanego kościoła – obecnej bazyliki. W 1776 roku obraz Matki Bożej Świętorodzinnej umieszczono w nowej świątyni, gdzie znajduje się do dnia dzisiejszego. Na wschód od kościoła powstały zabudowania klasztoru ojców filipinów. Ostatnią budowlą związaną z kompleksem studziańskim jest kaplica św. Anny. Powstała ona pod koniec XVIII wieku na Dziewiczej Górze, w miejscu pierwszego kościoła sanktuarijnego i klasztoru³.

W 1968 roku obraz Świętej Rodziny został ukoronowany papieskimi koronami przez kardynała Stefana Wyszyńskiego prymasa Polski, kardynała Karola Wojtyłę i biskupa Piotra Gołębiowskiego, administratora diecezji sandomierskiej. A w 1973 roku świątynia w Studziannie otrzymała tytuł bazyliki mniejszej⁴.

Istniejące od ponad 300 lat sanktuarium wpływało na kształtowanie i rozwój miejscowości Studzianna-Poświętne. Specyfika kultu przez cały ten okres wyznaczała układ funkcjonalno-przestrzenny opisywanych obszarów, doskonale widoczny i dzisiaj. Ruch pielgrzymkowy i działalność ojców filipinów to w dalszym ciągu czynniki kreujące rozwój miejscowości, lecz ich ranga w ostatnich latach z wielu powodów słabnie, co znajduje odbicie w tutejszym krajobrazie.

AKTUALNE WALORY KRAJOBRAZU

Studzianna-Poświętne to zespół dwóch potoczonych kompozycyjnie w całość miejscowości położonych na ziemi opoczyńskiej, w tradycyjnym krajobrazie rolniczym, z malowniczymi uprawami pól, poprzecinanych pasami zadrzewień śródpołnych i otoczonych pięknymi nadpillickimi lasami.

Kompleks sanktuarijny w Studziannie, stanowiący nadal wyraźną dominantę nie tylko miejscowości, ale całej ogromnej polany zewsząd otoczonej lasami, rozwijał się od połowy XVII wieku. Na przestrzeni lat powstawały nowe budynki, które w różnym stanie dotrwały do dnia dzisiejszego i dopełniały pierwotny układ z czasem go zacieśniając. Współczesna Studzianna zachowała cechy charakterystyczne dla wsi ulicówki, ale układ ten szczególnie w drugiej połowie XX wieku został mocno przekształcony, zatracając klarowność kompozycyjną. Warto dodać, że znaczenie kompozycyjne obiektów religijnych w strukturze przestrzennej wsi bronione jest jakby przez sam krajobraz – elementy tego zespołu: bazylika, kościół św. Józefa i kaplica św. Anny znajdują się bowiem na wzniesieniach i połączone są ze sobą widokowo. Poprzez takie rozwiązanie kompleks staje się wyznacznikiem przestrzennej organizacji całego obszaru wsi i terenów do niej przylegających.

³ P. Zwoliński, *Kult obrazu Matki Bożej Studzińskiej w XVII-XIX wieku*, Łódzkie Studia Teologiczne, Łódź 1996; zob. www.archidiecezja.lodz.pl.

⁴ W. Nater, S. Stanik, *op. cit.*, s. 5-10; zob. www.sanktuarium.vernet.pl.

Rys. 2. Zespół klasztorny w otoczeniu ogrodów – widok od południa (fot. M. Milecka, 2004)
Fig. 2. Monastery buildings with garden surroundings – southern sight (photo M. Milecka, 2004)

Rys. 3. Sylweta bazyliki w krajobrazie wsi Poświętne – widok od północy (fot. M. Milecka, 2004)
Fig. 3. Basilica in Poświętne landscape – northern sight (photo M. Milecka, 2004)

Na straży porządku studziańskiego krajobrazu stoi barokowy klasztor ojców filipinów z obszernym dziedzińcem. Przy zabudowaniach od południa znajduje się sad i pola uprawne. Stąd też rozciągają się przepiękne widoki na dawne tarasowe ogrody, system stawów zamykających historyczne tereny ogrodów klasztornych, a dalej na otaczający krajobraz. Przed bazyliką znajduje się rozległy teren, który pełni funkcję łącznika przestrzeni sakralnej i świeckiej. Zabudowa Studzianny pod względem architektonicznym jest bardzo zróżnicowana. Obok starych zabytkowych domów z XIX wieku znajdują się domy o nowoczesnej architekturze, często agresywnej⁵.

Sanktuarium w Studziannie do dnia dzisiejszego jest ważnym miejscem kultu religijnego, jednym z licznych sanktuariów maryjnych na terenie Polski, do którego co roku pielgrzymują tysiące pątników. Silna tradycja religijna miejsca znalazła swe odbicie w nazwie centralnie zlokalizowanej miejscowości gminnej, a nawet całej gminy, stanowiąc oczywiste dopełnienie tutejszego *genius loci*, ujawniającego się w krajobrazie gminy. Ducha tego strzegą bowiem liczne kaplice i kapliczki rozmieszczone na całym jej obszarze. Związki krajobrazowe, jakie zostały wytworzone pomiędzy nimi, opasują niewidzialną siecią teren bez mała całej gminy, włączając ją do przestrzeni, której serce i duchowe źródło stanowi cudowny obraz Świętej Rodziny, znajdujący się w głównym ołtarzu bazyliki, której barokowa sylweta widoczna jest ze wszystkich stron wielkiej bezleśnej polany⁶. Właśnie do niej od czasów pierwszych cudów aż po dziś dzień zdążają pielgrzymki, których apogeum następuje w dniu św. Michała, kiedy to po uroczystościach religijnych plac przed bazyliką zastawiony jest licznymi kolorowymi straganami, stając się swoistym „centrum handlowym”. Ta część obchodów święta religijnego wpisuje się w tradycję miejsca i stanowi jej istotne dopełnienie. Jest to także ważne miejsce odpustów odbywających się w Zielone Świątki, jak również uroczystości liturgicznych Kościoła, np. Bożego Ciała, na które przybywają mieszkańcy z okolicznych miejscowości. Studzianna jest także jednym z ważniejszych etapów na pielgrzymkowym szlaku pątników zmierzających z północno-wschodnich regionów Polski do Częstochowy.

ZALECANE KIERUNKI ROZWOJU PRZESTRZENNEGO MIEJSCOWOŚCI DLA OCHRONY GENIUS LOCI

Studzianna-Poświętne jest przykładem ośrodka wiejskiego, którego rozwój kształtowany był w przeważającej mierze przez czynniki religijne. Budowa sanktuarium i rosnący kult obrazu Matki Bożej Świętorodzinnej i związany z tym ruch pielgrzymkowy wyznaczały kierunek rozwoju miejscowości. Obecnie charakter Studzianny-Poświętnej, nadal zdeterminowany obecnością okazałego zespołu barokowego, jest degradowany przez – jak się wydaje – przypadkowe i nieprzemyślane inwestycje zakłócające kompozycję miejscowości.

Istnieje poważna obawa, że działania te będą się nasilały, a krajobraz miejscowości będzie zacieśniał pas zabudowy wokół historycznego centrum, izolując go tym samym od pięknego, rolniczego krajobrazu. Konieczne zatem jest pod-

⁵ M. Milecka, *Studium Ochrony dóbr kultury gminy Poświętne*, maszynopis, Tomaszów Mazowiecki 2005.

⁶ Na temat krajobrazu sakralnego zobacz M. Swaryczewska, *Zapomniane ogrody sakralne na Warmii*, [w:] „Ogród sakralny – idea i rzeczywistość”, VII Międzynarodowa konferencja o architekturze i sztuce sakralnej, SARP O/Kielce, Kielce 2008, s. 9-11.

jęcie kompleksowych działań mających na celu z jednej strony ochronę zasobów kulturowych miejscowości, a z drugiej – wzmocnienie ich⁷. Takim rozwiązaniem może być na przykład budowa ścieżek modlitewnych (droga krzyżowa, dróżki Maryjne czy dróżki różańcowe), dla których urządzenia istnieją na opisywanym terenie doskonale wprost warunki. Zagospodarowanie takie wiązać się będzie z poszerzeniem działalności księży filipinów i pełniejszego wykorzystania zaplecza

Rys. 4. Kaplica św. Anny wraz z przydrożną kapliczką (fot. M. Milecka, 2004)

Fig. 4. The St. Anne's chapel with wayside chapel (photo M. Milecka, 2004)

wają tu nieliczni turyści. Tworząc miejsca modlitewne w krajobrazie, które wzmocnią duchowość miejsca, dadzą mu nowy potencjał, a tym samym nową, nieznaną dotąd atrakcyjność. Należy podkreślić, że ojcowie filipini, wykorzystując budynki klasztorne, prowadzą szeroką działalność duszpasterską kierowaną do dzieci i młodzieży, organizując między innymi kolonie dla dzieci z ubogich rodzin, okazjonalne koncerty, np. w Dniu Dziecka, rekolekcje i inne. Zakres działalności można by poszerzyć poprzez założenie ogrodów służących medytacji, które w połączeniu ze

pielgrzymkowego, jakie już obecnie daje zabudowa klasztorna, a także wzbogacenie krajobrazowe i, co istotne, duchowe tego miejsca⁸. Wykorzystanie potencjału, jaki drzemie w tym miejscu, może przynieść korzyści wielostronne – z jednej strony stworzone mogą być doskonałe warunki do rozwoju usług turystycznych, z drugiej zaś dać podstawy do kompleksowej ochrony krajobrazu, stanowiącego odwieczną wartość tego miejsca. Ale warto też zwrócić uwagę na inne aspekty. Rozwinięcie infrastruktury, także turystycznej dla pątników, jest wyzwaniem nie tylko dla klasztoru, ale także dla władz gminy. Potrzeba budowy nowych obiektów dla obsługi ruchu pielgrzymów bądź modernizacji istniejących stwarza nowe miejsca pracy, a później także stałego zatrudnienia. Dla miejscowej ludności, która nie może utrzymać się z rolnictwa ze względu na słabe w tym rejonie ziemie, stwarza szanse uzyskiwania stałych dochodów. Ruch pielgrzymkowy jest okresowy – jednorazowy pobyt ogromnej liczby osób, a w pozostałych okresach przyby-

⁷ M. Milecka, A. Różańska, *Stuzianna-Poświętne – walory krajobrazu kulturowego i jego ochrona*. [w:] „Krajobraz kulturowy. Cechy – walory – ochrona, Problemy Ekologii Krajobrazu”, t. XVIII, (red.) W. Wotoszyn, Zakład Ochrony Środowiska UMCS, Lublin 2006, s. 195-199.

⁸ Przykłady rozwiązań projektowych wydobywających warstwę treściową sacrum w tego typu obiektach podaje A. Miłkowska, *Europejskie sacrum ogrodowe – ewolucja historyczna i typologiczna*, [w:] „Ogród sakralny – idea i rzeczywistość”, op. cit., s. 34-35; w tym kontekście konieczne należy odnieść się do publikacji tejże autorki: *Polskie kalwarie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 2003, gdzie została przedstawiona analiza polskich fundacji kalwaryjskich wraz z problematyką dotyczącą idei tych założeń.

ścieżkami modlitewnymi stanowiłyby nową jakość, a tym samym podniosłyby wartość terenu, chroniąc tym samym jego unikalne *genius loci*.

PODSUMOWANIE

Stuzianna-Poświętne jest przykładem zachowania historycznego zapisu rangi miejsca poprzez uporządkowany zgodnie z tradycją krajobraz kulturowy. Zespół klasztorny ojców filipinów, górujący formalnie i symbolicznie nad zabudową miejscowości, świadczy wyraźnie o jego randze i podkreśla skarb, jaki jest wewnątrz niego przechowywany. *Genius loci*, którego siła wyływa z cudownego obrazu, jest na tyle silny, że pomimo wszystkich przekształceń przestrzennych, jakie przyniosły lata zniewolenia ziem polskich, ale także lata, gdy w obiektach religijnych widziano symbol starego i wrogiego porządku, determinuje religijny charakter krajobrazu. Jednak, by prawdziwie poczuć siłę tego miejsca, trzeba dotrzeć do bazyliki, być świadkiem swoistego misterium odstonięcia obrazu, wstuchać się w rozbrzmiewającą tu muzykę organową, obejrzeć eksponaty w niewielkim muzeum urządzonym w ostatnich latach przez ojców filipinów, a są wśród nich dary, które w swoim czasie złożył Michał Korybut Wiśniowiecki i Jan III Sobieski, pielgrzymując do obrazu, także archiwalne już fotografie ukazujące procesję mieszkańców gminy na czele z Prymasem Tysiąclecia i kardynałem Wojtyłą, późniejszym papieżem, w związku z wyniesieniem kościoła studziańskiego do rangi bazyliki. Wtajemniczonych filipiń wpuszczą do podziemi kościoła, gdzie spoczywają doczesne szczątki dawno odeszłych zakonników, ale także legendarnego już mularza – Wojciecha Lenartowicza, któremu objawiła się patronka tego miejsca, nakazując budowę pierwszego kościoła. Wydaje się, że siła tego miejsca tkwi właśnie w tych korzeniach pięknego, rozrósłtego przez stulecia zespołu, a świadomość idei i jednocześnie trudu, z jakim został wzniesiony, powinna towarzyszyć współczesnym w umiejętnym zagospodarowaniu tego dziedzictwa.

BIBLIOGRAFIA

- MILECKA M., *Studium Ochrony dóbr kultury gminy Poświętne*, maszynopis, Tomaszów Mazowiecki 2005.
- MILECKA M., RÓŻAŃSKA A., *Stuzianna-Poświętne – walory krajobrazu kulturowego i jego ochrona*, [w:] *Krajobraz kulturowy. Cechy – walory – ochrona, Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. XVIII, (red.) W. Wołoszyn, Zakład Ochrony Środowiska UMCS, Lublin 2006, s. 195-199.
- MITKOWSKA A., *Europejskie sacrum ogrodowe – ewolucja historyczna i typologiczna*, [w:] „Ogród sakralny – idea i rzeczywistość”, VII Międzynarodowa konferencja o architekturze i sztuce sakralnej, SARP O/Kielce, Kielce 2008, s. 34-35.
- MITKOWSKA A., *Polskie kalwarie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003.
- NATER W., STANIK S., *Dzieje sanktuarium Matki Boskiej Świętrodzicznej w Stuziannie*, Łódź 1992.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, (red.) F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. XI, Warszawa 1891.
- SWARYCZEWSKA M., *Zapomniane ogrody sakralne na Warmii*, [w:] „Ogród sakralny – idea i rzeczywistość”, VII Międzynarodowa konferencja o architekturze i sztuce sakralnej, SARP O/Kielce, Kielce 2008, s. 9-11.

234

ZWOLIŃSKI P., *Kult obrazu Matki Bożej Studzińskiej w XVII-XIX wieku*, Łódzkie Studia Teologiczne, Łódź 1996 – materiały dostępne na stronie internetowej <http://www.archidiecezja.lodz.pl/czytelni/studia/studia05/zwolinski.doc>.
<http://www.sanktuarium.vernet.pl/portal/index.php>.

